

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-42>

УДК 364.2:330.1

СОЦІАЛЬНА ВРАЗЛИВІСТЬ НАСЕЛЕННЯ: ДЕФІНІЦІЇ, ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ

SOCIAL VULNERABILITY OF THE POPULATION: DEFINITIONS, APPROACHES TO UNDERSTANDING AND EVALUATION

Андрусишин Наталія Іванівна

кандидат економічних наук,

ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього
Національної академії наук України»ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2673-3347>**Andrusyshyn Nataliia**

Dolishnyi Institute of Regional Research of NAS of Ukraine

Стаття присвячена висвітленню існуючих розумінь поняття соціальна вразливість населення, розгляду основних підходів до її дослідження та оцінювання. Встановлено співвідношення понять соціальна вразливість та соціальна безпека, як таких, що відображають причинно-наслідковий вплив ризиків на характеристики населення. Висвітлено поняття соціально-вразливих груп населення з позиції вивчення соціальної вразливості населення. Встановлено, що досі найбільш гострими проявами соціальної вразливості вважалися дискримінація, бідність та соціальна ізоляція. Розвинуто розуміння таких понять як фактори соціальної вразливості, ризики соціальної вразливості, ймовірність настання ризику. Представлено основні підходи до оцінювання соціальної вразливості населення. Найбільш поширеними для оцінювання вразливості визначено такі методи як: індексний, статистично-стохастичний та соціологічний.

Ключові слова: соціальна вразливість, соціальна безпека, ризик соціальної вразливості, фактори вразливості, соціально-вразливі категорії населення.

The article addresses the existing interpretations of the concept of social vulnerability of the population and outlines the main approaches to its research and evaluation. The social vulnerability of the population is the characteristic of an individual, a group, or a community that represents the possibility of the occurrence of social vulnerability risk under the impact of certain vulnerability factors. The vulnerability factors generate threats, which, if implemented, foster the display of social vulnerability risks. The development of the social vulnerability concept stems from an urgent problem of the elaboration of efficient programs to counter the implementation of social vulnerability risks, as well as social security and damage compensation programs in case of risks implementation. The system of concepts and terms of the research of social vulnerability is expanded. The nature of such concepts as social vulnerability factors, social vulnerability risks, and the possibility of risk occurrence is outlined. The article reveals that vulnerability factors can have different forces of impact on different systems or individuals. The estimated measure of harm (as regards losses) or damage displayed with a certain probability determines the risk of social vulnerability of the population. It is considered as possible negative estimated consequence of vulnerability factors' impact. The frequency of its emergence in a stochastic aggregate (individuals, group, or community) determines the probability of vulnerability risk occurrence. The article reveals the relationship between the concepts of social vulnerability and social security as those showing the causal impact of various groups of risks on the characteristics of the population. It substantiates the understanding of the concept of the socially vulnerable category of the population that includes individuals, groups, or communities with a higher probability of social vulnerability risk occurrence. Their role in the research of the social vulnerability of the population is emphasized. The author argues that so far, discrimination, poverty, and social isolation have been considered the most acute manifestations of social vulnerability. The major approaches to the evaluation of the social vulnerability of the population are presented. The following methods are determined to be the most common in the evaluation of vulnerability: index, statistical-stochastic, and sociological.

Keywords: social vulnerability, social vulnerability risk, damage, vulnerability factors, socially vulnerable categories of the population.

Постановка проблеми. Еволюціонування вчення про соціальну вразливість населення походить від розвинутих теорій вразливості у різних сферах досліджень. Вразливим може бути: окрема людина, група осіб, соціально-територіальна система, інформаційне середовище та багато іншого. Так, всі живі істоти планети Земля є вразливими перед природними катаклізмами, техногенними катастрофами, війнами. Вразливість є невід'ємною складовою існування, оскільки завжди існують чинники та небезпеки пошкодження системи, під дією яких вона змінюється, стає більш стійкою, еволюціонує чи зазнає суттєвих руйнувань, деградує, гине. Завданням дослідження соціальної вразливості населення є вивчення ризиків (як можливих пошкоджень, втрат чи збитків) та чинників їх появи, а також розроблення відповідних заходів протидії, допомоги чи захисту. Актуальність таких досліджень зумовлює необхідність вивчення наукової спадщини із зазначених питань та розвитку відповідного понятійно-термінологічного апарату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні дефініції соціальної вразливості населення закладені Дж. Алвангом (Alwang), В. Аджером (Adger), К. Бартоном (Burton), Х. Бодем (Bohle), Б. та ін., що були розвинуті в різних контекстах.

Соціальну вразливість населення вивчають у поєднанні із: соціальною безпекою (О. Денисенко); стійкістю соціально-екологічних систем (В. Аджер (W.N. Adger)) та стійкістю соціально-економічного становища (Л. Стожок), стійкістю соціально-економічної системи М. Біль); поняттями ризик, вразливість та управління ризиками у контексті їх використання у політиці соціального захисту (Дж. Алванг (J. Alwang), П. Б. Зигель (P. B. Siegel)). Дослідження соціальної вразливості часто базуються на імплементації теорії ризиків у соціально-гуманітарні дослідження (Дж. Алванг (Alwang), В. Аджер (W.N. Adger)). Ризик інколи ототожнюється із «невизначеністю», хоча різницю між ними чітко описав Ф. Найт ще у 1921 р., вказуючи на обов'язковій кількісній оцінці ризику, або визначеній втраті при настанні події [1, с. 51–53].

Вивченням вразливості соціальних груп присвячені роботи Л.Г. Стожок, А.М. Мінгазової, Є.Є. Савін (E. E. Savin), О.Ф. Новікова (O. F. Novikova), М.М. Руженський (M. M. Ruzhenskyi). Розвинення понятійно-термінологічного апарату дослідження соціальної вразливості населення знаходять відображення у роботах

О. Риндзак, М. Біль, Л. Семів, Т. Васильцев та ін. Питання політики зниження соціальної вразливості населення знаходять відображення у роботах В. Геєця, В. Куценко, Е. Лібанової, О. Макарової, О. Новікової, У. Садової та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Розвиток теорії соціальної вразливості сприяв появі чималої кількості дефініцій та тверджень. Сучасні дослідження соціальної вразливості населення оперують значною кількістю понять. Виявлено неоднозначне розуміння таких термінів як фактори вразливості, ризики вразливості, фактори ризику соціальної вразливості тощо. Розуміння та представлення одних і тих же дефініцій буває як суміжне, що описує ті ж самі чи схожі явища, так і категорично суперечливе, однаково називаються різні явища чи процеси. Уможливлення розвитку концепції соціальної вразливості населення, розробки підходів з її оцінювання та політики соціального захисту населення вимагає розробку концептуальних положень дослідження, що базується на вивченні підходів до її розуміння.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розгляд основних понять та підходів до розуміння та оцінювання соціальної захищеності населення. Дефініціювання таких понять як ризик соціальної вразливості, фактор соціальної вразливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальна вразливість населення виступає характеристикою особи, групи чи спільноти осіб, що відображає можливу появу соціального ризику під впливом певних чинників. Відповідно соціально-вразлива категорія населення включає групу чи спільноту осіб, для яких настання того чи іншого ризику має найбільшу ймовірність. Соціальними ризиками при цьому можуть виступати: похилий вік, проблеми зі здоров'ям, втрата працездатності, втрата життєво необхідних ресурсів, можливостей тощо. Стожок Л.Г. пропонує розглядати «вразливість» як стан високої схильності певним ризикам і факторам невизначеності в поєднанні з зменшеною здатністю захистити себе від цих ризиків і факторів невизначеності, а також протидіяти їх негативним наслідкам. При цьому ступінь вразливості визначається динамікою впливу як внутрішніх, так і зовнішніх факторів [2, с. 355]. Риндзак О. під соціальною вразливістю розуміє властивість людини (групи, спільноти), яка характеризує міру її здатності справлятися зі складними життєвими обставинами у балансі чутливості, стій-

кості та гнучкості. Пропонує включати її спроможність сприймати, протистояти, протидіяти, трансформуватися та відновлюватися під дією несприятливих чинників [3].

Як правило, говорячи про вразливі категорії населення, мають на увазі такі групи людей, ймовірність появи соціальних ризиків у яких порівняно вища, або вплив негативних факторів більш точно спричинить втрати чи обмеження. Так, Стожок Л. Г пропонує наступне визначення соціально-вразливих верств населення – це ті індивіди або соціальні групи населення, що мають більшу, ніж інші ймовірність зазнати негативних впливів соціальних, екологічних факторів чи захворюти [2, с. 356]. До них відносяться сім'ї з дітьми, люди, які живуть у злиднях, особи похилого віку, люди, які мають низьку конкурентоспроможність на ринку праці тощо. У монографії присвяченій соціально-вразливим сім'ям населення під редакцією д-ра філос. наук, проф. И. А. Ильєвої «соціально вразливою називається сім'я, яка в силу об'єктивних чи суб'єктивних причин знаходиться в складних життєвих умовах та потребує соціальної підтримки та допомоги [4, с. 64]. М. Біль розглядає соціальну вразливість у якості індикатора поточного стану та потенційних наслідків розвитку системної кризи на певній території у зв'язку з нездатністю населення самостійно задовольняти потреби і реалізувати права при обмежених ресурсах або потраплянні до складних ситуацій [5].

Узагальнюючи наведені розуміння соціальної вразливості населення у науковому обігу, можна виділити кілька основних підходів до її вивчення через дослідження: соціальних ризиків та соціальної безпеки; факторів вразливості (джерел вразливості) та соціально-вразливих груп населення (рис. 1).

При цьому соціальна безпека є альтернативою соціальної вразливості для якої харак-

терним є забезпечення безпеки громадян країни від різного роду груп ризиків (соціальних, екологічних, економічних, політичних) [6, с. 78]. Дослідження і розвиток концепції соціальної безпеки та усіх механізмів безпеки актуалізується на фоні масових небезпек, до яких посеред іншого відносяться активні бойові дії та війна, що сьогодні вирує в Україні. Соціальна безпека чи соціальна вразливість населення під дією таких чинників і відповідних ризиків не стільки залежить від можливостей окремих людей як від самих ризиків, та механізмів їх уникнення, відшкодування. У таких дослідженнях основна увага звертається на вивчення самих ризиків (перелік, класифікація) та механізмах їх протидії.

Вивчення факторів вразливості та соціально-вразливих груп – взаємодоповнювані та взаємозалежні. Предметом їх досліджень більше виступають можливості окремих груп осіб. Для кожної групи виділяються рівні вразливості до тих чи інших ризиків. Досі найбільш гострими проявами соціальної вразливості вважалися дискримінація, бідність [7, с. 102], соціальна ізоляція та соціальна депривація, як ступінь ізоляції.

Основоположними у подальшому розвитку теорії соціальної вразливості є базові дефініції та розуміння, на яких і зосередимо подальшу увагу.

Під факторами соціальної вразливості пропонуємо розуміти ті чинники, що впливають на появу соціального ризику. Відповідно фактори вразливості та фактори ризику соціальної вразливості використовуються в якості синонімів. Фактори вразливості можуть мати різну силу впливу, а також різні наслідки. Розрізняють внутрішні та зовнішні; позитивні та негативні чинники.

Ризик соціальної вразливості – ймовірний негативний оцінюваний наслідок дії факторів

Рис. 1. Основні підходи дослідження соціальної вразливості населення

вразливості (школа, втрата, ...). Ризик виступає мірою шкоди, яку заподіюють певні чинники, і яка проявляється із певною ймовірністю. Опіраючись на теорію ресурсів і можливостей, розроблену Й. Шумпетером та К. Пенроузом, результат впливу факторів залежить від методів управління, або конкретних дій об'єкта. Тобто, від конкретних дій чи рішень залежить міра вразливості, а можливість розвитку чи виграшу під дією тих же факторів пов'язуються із ймовірністю протилежної події до настання ризику, в залежності від прийнятих рішень. Ризик – це конкретна шкода чи втрата з певною частотою появи, можливість – гіпотетична вигода з відносною оцінкою переваги («більше», «менше», «дорівнює»).

Ймовірність настання ризику – частота появи шкоди чи втрати в стохастичній (випадковій) сукупності. Прикладом ймовірності ризику втрати годувальника сім'ї є частота сімей, що втратили годувальника в випадковій сукупності сімей (у нашому дослідженні загальне число сімей, або їх генеральна сукупність, точніше та випадкова сукупність, що охоплена репрезентативним обстеженням). Оскільки сім'ї можуть бути класифіковані чи груповані за певними ознаками (всі сім'ї, сім'ї з малолітніми дітьми, багатодітні сім'ї, тощо), ймовірності появи ризику не є сталою величиною, може суттєво відрізнитися.

Виходячи з розуміння «соціальної вразливості», її оцінювання будується на вимірюванні та визначенні різних параметрів таких як: величина (кількісна оцінка шкоди/втрати) соціального ризику, частота появи ризику чи інакше ймовірність настання соціального ризику, оцінка можливостей і обмежень, а також весь аналіз факторів вразливості, визначення їх сили впливу, наслідків тощо.

У аналітичних спробах оцінювань соціальної вразливості населення найбільшу нішу посідають дослідження, що базуються на аналізі окремих факторів вразливості чи окремих груп населення, що піддаються соціальним ризикам. Завданнями цих досліджень виступають, як правило, моніторинг, профілактика, протидія, розроблення подальших способів реагування, у вигляді тих же програм соціального забезпечення тощо. Конкретні оцінки соціальної вразливості, відповідно до самого її визначення, проводиться у кількох напрямках:

– Визначення кількісної міри можливої появи соціальних ризиків та/або шкоди чи втрати яку вони спричиняють.

Найпростіший і найбільш поширений спосіб оцінювання ризику (як ймовірності можливої події, так і зв'язаних з ним наслідків (втрат, збитків, виграшів)) представляє собою добуток ймовірності можливої події на її результат, виражений в кількісних характеристиках. Ймовірність настання певного чи сукупного соціального ризику є одним із способів оцінювання соціальної вразливості.

– Визначення впливу окремих факторів на появу соціального ризику.

Йдеться про економічну, соціальну кризу, екологічну катастрофу тощо. Визначається вплив фактора на появу соціальної ексклюзії, дискримінації тощо.

– Визначення вразливості окремих груп населення через їх становище у суспільстві. Найчастіше це обстеження соціально вразливих груп населення (малозабезпечені, бідні, багатодітні, інваліди тощо) їх самооцінка та оцінка їх можливостей у порівнянні із населенням, що не відноситься до даних груп.

Для кількісного вираження соціальної вразливості населення, її кількісної оцінки застосовують різноманітні методи наукового пізнання: від опису, ідентифікації чинників вразливості до індексного, що дозволяє представити комплексну оцінку. При цьому найширшого застосування набули соціологічні та статистичні методи оцінювання.

Інтегральний показник соціальної вразливості, виходячи із теорії ризиків, включає в собі сукупність як оцінок можливостей реалізації соціальних ризиків, так і їх наслідків. Для представлення інтегрального показника соціальної вразливості необхідна повна сукупність характеристик: частота появи ризику (ймовірність настання), сила впливу факторів вразливості, оцінювання втрат внаслідок реалізації ризику відповідно до прийнятих рішень.

Висновки. Таким чином, соціальна вразливість населення є характеристикою особи, групи чи спільноти осіб, що відображає можливість появи ризику соціальної вразливості під впливом дії певних факторів. При цьому, фактори – це ті чинники, які з певною ймовірністю спричиняють конкретні оцінювані збитки чи втрати (конкретні ризики).

Подальші вивчення ризиків соціальної вразливості населення, їх аналіз та диференціація є визначальними у подальшій перспективі комплексного оцінювання соціальної вразливості населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Найт Ф. Х. Риск, неопределенность и прибыль / Пер. с англ. Москва : Дело, 2003. 360 с.
2. Стожок Л. Г. Соціальна вразливість та її особливості в період кризи. *Формування ринкової економіки: зб. наук. пр.*; М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана»; редкол.: О. О. Беляєв (відп. ред.) [та ін.]. Київ : КНЕУ, 2010. Спец. вип: Соціально-трудова відносина: теорія та практика : у 3 т. / Т. 2. С. 353–361.
3. Риндзак О. Соціальна вразливість населення та її понятійно-термінологічне забезпечення. *Економіка та суспільство*. 2021. № 33. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-79>.
4. Социально-уязвимые семьи России (региональный аспект): Монография / Под общ. ред. д-ра филос. наук, проф. И. А. Ильяевой, канд. пед. наук, доц. Т.Н. Кузнецовой, канд. пед. наук М. Е. Поленовой. Белгород : ИПЦ «Политерра», 2003. 196 с.
5. Біль М. Концепція соціальної вразливості населення: ретроспектива формування та сучасні інтерпретації. *Соціальна економіка*. 2021. № 62. URL: <https://periodicals.karazin.ua/soceconom/article/view/18236>.
6. Denysenko O. (2015). Resilience of the territory under big city influence: risks, vulnerability, new management approaches. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya*, 73, 76–83. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2015.73.76-83>.
7. Макарова О. В. Пріоритети політики зниження соціальної вразливості. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. № 2 (30). С. 102–111. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2017.02.102>.

REFERENCES:

1. Knight F. (2003) Risk, uncertainty and profit. Moscow: Delo. (in Russian)
2. Stozhok L. H. (2010) Sotsialna vrazlyvist ta ii osoblyvosti v period kryzy [Social vulnerability and its features in crisis]. *Formuvannia rynkovoї ekonomiky : zb. nauk. pr.*, 2, pp. 353–361. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
3. Ryndzak O. T. (2021) Sotsialna vrazlyvist naseleennja ta jiji ponjatijno-terminologichne zabezpechennja [Social vulnerability of the population and its conceptual and terminological provision]. *Ekonomika ta suspiljstvo*, no. 33. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-79> (in Ukrainian)
4. Yl'jaeva Y. A. (Ed.) (2003). Sotsialno-ujazvymye semjy Rossyy (reghyonalnyj aspekt) [Socially vulnerable families in Russia (Regional aspect)]. Belghorod: YPC «Polyterra». (in Russian)
5. Bil M. (2021) Konceptcija socialjnoji vrazlyvosti naseleennja: retrospektyva formuvannja ta suchasni interpretaciji [Concept of the population social vulnerability: retrospective of formation and modern interpretations]. *Sotsialna ekonomika*, no. 62. Retrieved from: <https://periodicals.karazin.ua/soceconom/article/view/18236>. (in Ukrainian)
6. Denysenko O. (2015) Resilience of the territory under big city influence: risks, vulnerability, new management approaches. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya*, no. 73, pp. 76–83. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2015.73.76-83>.
7. Makarova O. V. (2017) Priorytety polityky znyzhennja socialjnoji vrazlyvosti [Priorities for social vulnerability reduction policy]. *Demoghrafija ta socialjna ekonomika* [Demography and Social Economy], no. 2(30), pp. 102–111. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2017.02.102>. (in Ukrainian)